

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

e-ISSN: 2687-5128

Sayı: 14 | Yıl: 2019/2

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLINE ve ASOS veri indeksleri ile SOBİAD atıf dizin tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) e-dergi olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Sayı: 14, yıl: 2019/2

Issue: 14, Year: 2019/2

e-ISSN: 2687-5128

Sahibi / Owner

(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Baş Editör/Editor In Chief

Dr. Öğrt. Üyesi Nebi BUTASIM

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Dil Editörü/Language Editor

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Alan Editörleri/Field Editors

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Arş. Gör. Ömer TAY

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Arş. Gör. Sadi YILMAZ

Arş. Gör. Fatımatüzzehra YAŞAR

Yazı İşleri Müdürü

Nurettin DANIŞ

Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date

BİNGÖL-2019

Kapak ve Sayfa Tasarımı

R@NİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa AGÂH

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

Doç. Dr. Abdulsır SÜT

Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN

Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ

Öğr. Gör. Ahmet KESMEZ

Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi)

Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)

Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL

Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail

bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan
Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi)

Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi)

Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)

Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Burcu Ceylan DUGGAN (Akdeniz Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi), Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. İlyas KARSLI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Kenan HAS (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Metin BOZAN (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Muharrem AKOĞLU (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Nilah KARAKAYA/ÇORAĞAN (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIHTİYAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Sema Doğan (Hacettepe Üniversitesi), Doç. Dr. Aynur URALER (Marmara Üniversitesi) Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Thamer HATEMLEH (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Rifat Resul SEVİNÇ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN (Bingöl Üniversitesi) Doç. Dr. Osman Taştekin (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN (Harran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Gül KARPUZ (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Husain ESWED (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin EREN (Ankara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUGAY (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Saadettin BUĞDA (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Şule Yüksel UYSAL (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ümit HOROZCU (İstanbul Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zekai ERDAL (Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Necmi SARI (Trabzon Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer KALKAN YORULMAZ (İstanbul Üniversitesi) Dr. Öğr. Üyesi Fegani BEYLER (Bingöl Üniversitesi),

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 2019 Aralık sayısında sizinle buluşmanın gururu ve mutluluğunu paylaşmaktayız.

Yeni bir sayı ile akademik çalışmalara katkı sunmanın heyecanı ve mutluluğu ile 14. sayıyı yayınladık.

Gelişen dünyada veri paylaşımının elektronik ortamlarda daha verimli ve hızlı olmasından dolayı, dergimiz elektronik ortama geçerek bu sayıdan itibaren e-dergi olarak yayınlanacaktır. Dergimizin niteliği her geçen gün daha da artmakta ve alan ile ilgili farklı çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır.

Bu sayıda, din bilimlerinin saha araştırmaları çok disiplinli eğitim ölçek geliştirme ve sanat tarihi çalışmaları da yer almaktadır. Derginin daha nitelikli bir hüviyet kazanması için editör ve yayın kurulu olarak çalışmalarımız devam etmektedir.

Dergimize pozitif bir görünüm kazandıran editör ve alan editörü kurullarına, sayının yayımlanabilmesi için özveride bulunup hakemlik görevini icra eden tüm öğretim üyelerine ve çalışmanın son haline gelinceye kadar çaba sarfeden çalışma arkadaşlarımıza teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yeẓîd'e Lânet Edilmesi Meselesi	7
Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme	22
Şüphe Edilmez Bir Hakikat Olarak Hz. Nuh Ve Tufan Olayı	39
Arap Gramerinde Şâz Olgusu	51
Öz Güven İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	64
Fıkıh Düşüncesinde Münâzara Sistematiği (Hatip Bağdâdî'nin El-Fakîh Ve'l-Mütefakkîh Eserinin Bağlamında)	79
İslâm Aile Hukuku Açısından Çeyiz	98
Din Öğretiminde Kültürel Aidiyet Ve Sorumluluk Bilinci Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması	112
Şeddadilerden Bahseden Kitabeler	128
Sık Kullanılan Edatlar Bağlamında Mehmet Akif Ersoy'un Mealinin Kur'ân Tercüme Tekniklerine Katkıları	156
Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili	175
Had Ve Ta'Zîr Tartışmaları Bağlamında İslâm Ceza Hukukunda İçki İçme Cezası	194
Âlemin Ezelîliği Tartışmalarına Muhyiddîn El-Karabâğî'nin Katkıları	211
Muhtelit Bir Râvi: Ârim/Muhammed b. Fadl Es-Sedûsî	228
Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Sahabe İle İstişaresi ve Sahabenin Bazı Konularda Hz. Muhammed'e Yaptığı İtirazlar	249

Yezîd'e Lânet Edilmesi Meselesi

The Problem of Curse to Yazid

Abdullah NAMLI

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam

Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

Assistant Professor Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Department
of Kalâm and History of Islamic Sects,

Nevşehir / Turkey

abdnamli@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-7099-3018

DOI: 10.34085/buifd.609694

Öz

Muâviye, savaşarak, kan dökülmesine sebep olmuş ve çeşitli siyâsî hamleler yaparak halifeliği ele geçirmiş ve onu saltanata dönüştürmüştür. Kendinden sonra oğlu Yezîd'i velayet tayin etmiş ve Emevî saltanatını sağlamlaştırmıştır. Yezîd, Müslümanların halife olarak görmek istediği bir şahsiyet değildi. Onun dine aykırı hayatı, zevk ve sefa içerisinde bazı haramlara dalması ve halifelik makamına uygun düşmeyen davranışları meşrû bir halife kabul edilmesine engel teşkil etmiştir. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Harre katliamı, Mekke'nin kuşatılması ve Kâbe'nin taşa tutulması Yezîd'in meşrûyetini tartışmalı hale getiren, Müslümanların gönüllerinde derin yaralar açan büyük felaketlerdir. Yezîd'in işlediği cürümlerin sonuçları günümüzde de hala etkisini sürdürmektedir. O, meşrûyeti olmayan fiilî devlet yöneticisidir. Bu sebeple Yezîd'in ölümünden sonra özellikle Şîa grupları ona lâneti câiz gören bir anlayışa sahip olmuştur. Şîa'dan etkilenen bazı şahıslar da lânet furçasına katılmışlardır. Müslümanların çoğunluğu Yezîd'i haksız bulmakla beraber lânet etme konusunda temkinli bir yaklaşım tarzına sahiptir. Hz. Hüseyin'i hurûcunda haksız bulanlar ise meselenin bazı yönlerini ihmal edip, görmezlikten gelen kişilerdir. Bunların ferdî düşünceleri sadece kendilerini bağlamaktadır. Kesin deliller bulunmamasına rağmen aşırı giden bazı kesimler de Yezîd'in kâfirliğine hükmetmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Kelâm, Kelâm Tarihi, İslam Mezhepleri Tarihi, Politik Teoloji, Hilâfet, Yezîd, Lânet.

Abstract

Muawiyah is the one who fights, takes blood and plots the caliphate with various intrigues and turns him into the sultanate. After him, he appointed his king Yazid as heir to the Crown Prince and Umayyad consolidated his reign. Yazid was not a personality that Muslims wanted to see as caliph. His life contrary to religion, immersion into certain illicit pleasures and enjoyment and behaviors that do not correspond to the caliphate position have prevented him to be a legitimate caliph. The martyrdom of Hussein in Karbala, the Harre massacre, the siege of Mecca and the keeping of the Kaaba are the major disasters that make the legitimacy of Yazid question controversial and deeply wounded in the hearts of Muslims. The consequences of the crimes Yazid committed still continue today. He is the de facto state administrator without legitimacy. For this reason, after the death of Yazid, Shia groups had an understanding that cursing him is allowable. Some people affected by Shia are also involved in the curse. The majority of Muslims find Yazid unfair and have a cautious approach to curse. Those who find Hussein's unjust in the revolting are those who neglect and ignore some aspects of the issue. Their individual thoughts bind only themselves. Although there is no clear evidence, some of the excesses have ruled Yazid's disbelief.

Keywords: Kalâm (Islamic Theology), History of Kalâm, History of Islamic Sects, Politic Theology, Caliphate, Yazid, Curse.

Giriş

Devletler tarihin ilk dönemlerinden beri mevcutturlar. Klasik dönem Müslüman müellifler Hz. Peygamber'in vefatından sonra devleti yönetecek bir halifenin olması gerektiği konusunda müttefiktirler.¹ O, vefat edince Ensâr ve Muhâcirler yani o dönemdeki tüm Müslümanlar, Hz. Peygamber'e bir halef seçilmesini ve İslam toplumunun başsız kalmamasını istiyorlardı. Daha sonraki dönemlerde bazı Hâricîler, 'halifeye ihtiyaç yoktur', demişlerse de² sahabe döneminde ihtilafsız herkes İslam toplumunun başına geçmesi için bir halifenin seçilmesini zorunluluk olarak görmüştür. Zira Hz. Peygamber zamanında yapılan savaşlar sonrası Yahudilerin buldukları topraklardan sürülmesi, çevredeki Arap kabilelerinden bir kısmının savaşla itaat altına alınması, Suriyeli Hıristiyanların daveti üzerine Bizans imparatorunun Müslüman topraklarını ele geçirmek üzere ordu göndermesi³ ve akîm kalan Tebük gazvesi de düşünülünce İslam devletinin başsız kalması bir nevi intihar olurdu. Bu sebeple daha Hz. Peygamberin cenazesi kalkmadan Hz. Ebû Bekir, Benî Saîde Sakîfesinde toplanmış olan Müslümanların ittifakıyla ilk halife olmuştur.⁴ Sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halifelik yapmışlardır. Hz. Ali'nin şehadetinden sonra Hz. Hasan'a biat edilmiş ve o altı ay kadar halifelik yapmıştır. Daha sonra o, Muâviye ile anlaşarak halifeliği ona bırakmıştır. Bu anlaşmadan sonra devlet yönetimi fiilen Emevîlere geçmiştir. Halk nezdinde Emevîlere karşı içten içe büyük bir hoşnutsuzluk bulunmaktaydı.

İslam âleminde Muâviye ve Yezîd'e karşı oluşan büyük kinin ve bunun sonucunda meydana gelen lânet furyasının sebeplerini anlayabilmemiz için onların hayat hikâyelerine ana hatlarıyla değinmemiz yerinde olacaktır.

1. MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN'IN KISA BİYOGRAFİSİ VE HALİFELİĞİ

Muâviye b. Ebî Süfyân, Mekke'de miladî 602 veya 603 yıllarında doğmuştur. İslam'dan önceki hayatı hakkında fazla malumat yoktur. O, zenginlik ve soy bakımından Mekke'nin ileri gelen ailelerinden Kureyş kabilesine mensuptur.⁵ Muâviye'nin ne zaman Müslüman olduğu da ihtilaf konusu olmuştur. Umretü'l-Kazâ esnasında Müslüman olduğu, Mekke'nin fethine kadar da Müslümanlığını gizlediği söylenmekteyse de⁶ bu rivayetlerin zayıf ve dayanaktan yoksun olduğu ifade edilmektedir.⁷ Onun, Mekke'nin fethinde ailesi ile beraber Müslüman olması hem bu konudaki rivayetlere hem de realiteye daha uygun gözükmektedir.

¹ Bk. Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *'Uşûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 297; Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebşîratü'l-edille fi 'uşûlü'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün (Ankara: DİB Yayınları, 2003-2004), 2: 431-433; Sa'deddin Mesud b. Ömer et-Taftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, thk. Abdüsselam b. Abdülhâdî Şennâr (Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 2007), 179; Muhammed b. Abdurrahmân İbn Haldûn, *Mukaddime*, 3. Baskı, trc. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Millî Eğitim Yayınevi, 1988), 1: 483.

² Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 6. Baskı, thk. Emîr Ali Mehennâ - Ali Hasen Fâûr (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 1: 143; Muhammed Hamîdullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, trc. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984), 102; a.mlf., *İslam'da Devlet İdaresi*, 5. Baskı, trc. Kemal Kuşcu (Ankara: Nur Yayınları, 1979), 96; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 3. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 56; Fahrettin Korkmaz, *Gazzâlî'de Devlet* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 105.

³ Nureddin el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, 2. Baskı, thk. Hüsâmüddin el-Kudsî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1967), 6: 191.

⁴ Bk. Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 8. Baskı (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2018), 112.

⁵ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân* (Ankara: Fecr Yayınları, 1990), 35-36.

⁶ Bk. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber, *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 3: 416; Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut v.dğr, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 3: 120, 122; Ahmed b. Ali, İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe fi temyîzi's-şahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 6: 120.

⁷ Bk. İbn Hacer, *el-İşâbe*, 6: 120; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye*, 45-47; Adnan Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, 5. Baskı (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 48-49.

Mekke'nin fethinden yaklaşık iki yıl sonra Hz. Peygamber'in vefat etmesi sebebiyle Muâviye onunla pek de uzun bir süre birlikte olamadı. Kaynaklarda Muâviye'nin kâtiplik ya da vahiy kâtipliği yaptığına dair rivayetler bulunmaktadır.⁸ Aslında onun vahiy kâtipliği uzun süreli olmaktan çok birkaç defaya mahsustur. Hz. Peygamber, onu birkaç defa diplomatik yazışmada görevlendirmiş; ancak bu görevlendirme bazı kaynaklara vahiy kâtipliği yaptığı şeklinde geçmiştir.⁹ Herhangi bir sebeple Muâviye'den bahsedilince onun yaptığı güzel işlerden ilk akla gelen kısa bir süre vahiy kâtipliği yapmış olduğudur. Vahiy kâtipliği yapmış olmanın bir kimseye kutsallık ve mâsûmiyet kazandırmayacağı ise açıktır. Zira sadece peygamberler ismet sıfatına sahiptir. Bu sebeple kâtiplik görevi, onun yaptığı bütün işleri meşrûlaştırıp tartışılmaz hale getirmemektedir. Nitekim tarihî süreçte bir dönem vahiy kâtipliği yapıp sonra irtidat eden kimseler bulunmaktadır.¹⁰ Tarihte hiç kimse de vahiy kâtiplerinin mâsûm olduklarını iddia etmemektedir.

Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra günümüze gelinceye kadar Muâviye ve oğlu Yezîd'in halifelığının meşrûiyeti meselesi Müslümanların siyâsî ayrılıklarının temel sebeplerinden birisi olmuştur. Muâviye, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden, Hz. Ali'yi sorumlu tutarak onun halifelliğini tanımamıştır. Muâviye ve mensup olduğu Ümeyye oğulları ile birlikte Hz. Osman'ın katillerinin bulunamaması konusunu istismar ederek, kendisini onun vârisi ilan etmiştir.¹¹ Hz. Osman'a karşı toplumda sevgi kalmadığı için Muâviye kabile rekabetini harekete geçirerek taraftar topladı.¹² Ümeyye oğulları, Hz. Osman'a mirasçı olduklarından dolayı halifelğin kendi hakları olduğu düşüncesinde idiler.¹³

Muâviye'nin, İslam toplumunda muhalefet olarak ortaya çıkışı, Hz. Ali'nin halife seçilmesi ile başlamıştır. O, Şam valiliğini bırakmak istememiş, bu sebeple de Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Hz. Ali, onu valilik görevinden azletmiş ve yerine Sehl b. Huneyf'i (ö. 38/658) atamışsa da Muâviye yeni valiyi Şam'a sokmamıştır.¹⁴ Muâviye'nin isyanı sonucunda Sıffin savaşı ve hakem olayı yaşanmıştır. Muâviye, yaptığı savaşları kazanmaktan çok siyâsî manevraları sayesinde başarılı olmuştur.¹⁵ Hz. Ali ile Muâviye arasında meydana gelen olaylarda Hz. Ali'nin haklı olduğu ümmetin ittifakı ile sabittir.¹⁶ Muâviye, kendisinin halife olması gerektiği iddiası ile değil, kısas ayetinin gereğini yerine getiremeyen Hz. Ali'nin meşrû halife olmadığı iddiasıyla ortaya

⁸ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, 2. Baskı, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 4: 309; İbrahim Sarçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 218-220.

⁹ Bk. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *Resâilü'l-Câhız, er-resâilü's-siyâsiyye*, thk. Ali Ebû Mühlhim (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002), 344; Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muâviye*, 64-65.

¹⁰ İrtidat eden vahiy kâtiplerinden Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Mekke fethinde Hz. Osman'dan kendisini himaye altına almasını istedi, o da ona eman verdi. Hz. Peygamber de bu emanı tanıdı. Bk. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, Sünenü Ebî Dâvud, thk. Kemal Yusuf Hut (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1988), "Hudûd", 1 (2: 532); Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani en-Nesâî, *Sünenü Nesâî bi şerhi's-Suyûtî*, 2. Baskı, thk. Mektebü Tahkiki't-Türasi'l-İslâmî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992) "Tahrîm", 15 (7: 123). Neccar oğullarından bir Hristiyan, Müslüman olmuş, Bakara ve Âl-i İmrân surelerini de okumuştur. Hatta Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği de yapmasına rağmen irtidat edip tekrar Hristiyan olmuştur. Bk. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (el-Câmiu's-Sahîh), (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), "Menâkıb", 25 (4: 181-182).

¹¹ Hüseyin Atvân, *Emeviyân ve'l-hilâfe* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986), 13.

¹² Bk. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 5. Baskı (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 164-165.

¹³ Atvân, *Emeviyân ve'l-hilâfe*, 13.

¹⁴ Metin Yurdagür, *Kelam Tarihi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 67.

¹⁵ Bk. Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, 54.

¹⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1: 553.

çıkmiştir. O, Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması isteği üzerinden güç kazanmıştır.¹⁷ Nitekim Muâviye, Hz. Ali yaşarken asla halife vasfını kazanamamıştır.¹⁸

Hz. Hasan, babasının Muâviye ile yürüttüğü görüşme ve mücadelelere bizzat şahit olmuş ve bu sayede Muâviye'yi yakından tanıma fırsatı bulmuştur. O, Muâviye'nin kıvrak siyâsi zekasını, tecrübesini ve elindeki imkânları görmüştür. Onun Şam bölgesindeki nüfuz ve gücünü de bilen Hz. Hasan kendisine biat edilmiş olmasına rağmen, Muâviye ile anlaşma yolunu tercih etmiştir. Onun bu kararı almasında; Müslümanların birbirini kırmamasını istemeyişi, halim, selim bir kişiliğe sahip olması, kendi taraftarları arasındaki samimiyetsizlik ve güven sorunu, ordusundaki çözülme ve zafiyet ile Muâviye'nin de barışa istekli olması gibi durumlar etki etmiş olmalıdır.¹⁹ Buna benzer saiklerle Hz. Hasan, Muâviye ile anlaşmış, ona biat etmiş ve iktidarı ona bırakmıştır.²⁰

Muâviye halifeliği Hz. Hasan'dan devrıldıktan sonra Hz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırma davasını gündem dışına çıkarmıştır.²¹ Muâviye, *âmü'l-cemâa: birlik, beraberlik yılı* adı verilen Müslümanların toplumsal barışa kavuştukları bir dönemi yeniden tartışmalı hale getirecek; kendi siyâsi iktidarına zarar verebilecek davranışlardan kaçınmak için Hz. Osman'ın katilleri konusunu gündeme getirmeyi uygun görmemiş olabilir.

Muâviye en çok şu konularda eleştirilmiştir; Hz. Ali'ye biat etmeyip, onun halifeliğini tanımaması ve bunun sebep olduğu savaşlar. Hz. Peygamber'in hür kadın veya cariye olan çocuğun doğduğu yatağa ait olduğuna dair Hz. Peygamber'in uyarılarına rağmen²² Ziyâd b. Ubeyd'i kendisine kardeş yapması (istihlak etmesi).²³ Hucr b. Adiy'i beraberindeki arkadaşlarıyla birlikte öldürtmesi.²⁴ Velihtlik müessesesini ihdas edip, oğlu Yezîd'i veliaht yapmasıdır.²⁵

2. YEZİD B. MUÂVİYE'NİN KISA BİYOGRAFİSİ VE HALİFELİĞİ

Yezîd b. Muâviye 26/647 veya 27/648 yılında Şam'da doğdu. Annesi Yemen asıllı Kelb kabilesinden Meysûn bint Bahdel'dir. Muâviye, oğlunun çöl ortamında yetişmesini sağlamak

¹⁷ Gerald R. Hawting, *The First Dynasty of Islam* (Illinois: Southern Illinois University Press, 1987), 27-28; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 174. Muâviye halifeliği Hz. Hasan'dan devrıldıktan sonra da Hz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırma davasını gündem dışına çıkarmıştır. Zira iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Hz. Osman'ın katillerini tespit etmek ve cezalandırmak için bir mahkeme kurmamıştır. Ferdî olarak birkaç kişiden intikam alınmış olsa da bu amaçla hukûkî bir takibat yapılmadığı bilinmektedir. Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş* (Konya: Öykü Yayınları, 2005), 137; Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, 53.

¹⁸ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1963), 197.

¹⁹ Bk. Mehmet Bahaüddin Varol, *Hz. Hasan* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 154-157.

²⁰ Abdullah b. Kuteybe, *Halifeler ve Siyaset el-İmâme ve's-siyâse*, trc. Kadir Erbil (Samsun: Ma'ruf Yayınları, 2017), 189-190. Hz. Hasan ile Muâviye'nin anlaşmasında çeşitli maddeler bulunmakla beraber dikkat çekici maddelerden bir kaç şunlardır: Muâviye'den sonra Hz. Hasan halife olacak veya Muâviye vefat ettikten sonra halife seçimi Müslümanlardan oluşan bir şûrâ vasıtasıyla gerçekleşecekti. Muâviye kendisinden sonra veliaht tayin etmeyecekti. Anlaşma maddelerinin kritiği için bk. Mehmet Ali Kapar, *Halifeliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 27-28; Varol, *Hz. Hasan*, 152.

²¹ Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, 53.

²² Hür kadın veya cariye olan çocuğun doğduğu yatağa ait olduğuna dair Hz. Peygamber'in, çok sayıda hadisi bulunmaktadır. Bk. Buhârî, "Büyü", 100 (3: 39); "Husûmât", 6 (3: 91); "İtk", 8 (3: 120); "Ferâiz", 18 (8: 9); Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Şahîhu Müslim*, 4. Baskı, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1991), "Ridâ", 36 (2: 1080).

²³ İmâdüddîn el-Melikü'l-Müeyyed İsmail Ebü'l-Fidâ, *Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer* (Mısır: Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1907), 1: 184-185; Ali b. Ebî'l-Kerem İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 3: 299-301.

²⁴ Ebü'l-Fidâ, *Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer*, 1: 186; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3: 326.

²⁵ Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3: 349-350; İhsan Süreyya Sırma, *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*, 22. Baskı (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 38-42.

amacıyla onu annesiyle birlikte Kelb kabilesinin yaşadığı Tedmür civarındaki çöle gönderdi. Yezîd burada bedevî hayatının şartlarına göre büyüdü. Yezîd, iri yapılı, av meraklısı ve cesurdu. Elde ettiği malı, dağıtmakta da cömertti.²⁶ Ata binme ve silâh kullanmada maharet kazandı, fasih Arapça'yı öğrendi. Bu arada içki ve eğlence dünyasını tanıdı. Yarış atları ve av köpekleri edindi, şiirle meşgul oldu. Muâviye oğlunu Şam'a getirttikten sonra eğitimiyle yakından ilgilendi, onun için özel hocalar tuttu. Ancak Yezîd'in çölde edindiği kötü alışkanlıklarını sürdürmesi, bilhassa oyun ve eğlenceye düşkünlüğü halk tarafından yadırgandı ve eleştirilmesine yol açtı.²⁷

O, idarî alanda babası Muâviye'nin siyâsetini devam ettirmiştir. Babasının tayin ettiği valileri ve diğer devlet görevlilerinin pek çoğunu değiştirmemiş, onlara daha geniş yetkiler vermiştir. Yezîd zamanının çoğunu şair ve müzisyenlerle birlikte oyun, eğlence, zevk ve sefa âlemlerinde geçirmiştir. Fesahat ve belâgat sahibi olup aynı zamanda güçlü bir şairdir. İslâm tarihinde ilk hükümdar şair olarak tanınmıştır. İçki içen ilk halife olması dolayısıyla kendisine "el-humûr: sarhoş" lakabı verilmiştir.²⁸

Babası Muâviye vefat edince Yezîd halifeliğini ilan edip, gizlice biat aldı. Kerbelâ vak'asında Hz. Hüseyin'in şehid edilmesine sebep oldu (10 Muharrem 61/10 Ekim 680).²⁹ Kerbelâ Vak'asından sonra yine onun sebep olduğu, İslâm tarihine ikinci bir kara leke olarak geçen Harre Vak'ası meydana geldi (27 Zilhicce 63/27 Ağustos 683). Kerbelâ ve Harre Vak'alarının ardından Mekke'nin kuşatılması da Yezîd'in emriyle gerçekleşmiştir.³⁰

Yezîd zamanında İslâm âlemi dışında da olumsuz bazı durumlar meydana gelmiştir. Kuzey Afrika dışındaki bölgelerde fetihler durmuştur. Bizans üzerine düzenlenen yaz ve kış seferlerine ara verildiği gibi Kıbrıs ve Rodos adalarındaki Müslümanlar da tahliye edilmiştir.³¹ Kıbrıs'taki askerleri çekmesi karşılığında Yezîd'e çok büyük miktarda rüşvet verildiği ifade edilmektedir.³² Kuzey Afrika'da 62/681-82) yılında Sûsülednâ ve Sûsülaksâ bölgelerinin fethiyle elde edilen başarılar kısa bir süre sonra bir felâkete dönüşmüştür.³³

Üç yıl altı ay halifelik yapan Yezîd, Şam yakınlarındaki Huvvârîn'de sarhoş olarak avlandığı sırada, Ebû Kays adını verdiği maymunu ile beraber bindiği yaban eşeğinden düşmüş, boynu kırılarak veya karnı yarılarak ölmüştür. Şam'daki Bâbü's-Sağîr Mezarlığı'na defnedilmiştir (14 Rebîü'l-Evvel 64/10 Kasım 683).³⁴

Yezîd en çok şu konularda eleştirilmiştir: İslâm tarihinde ilk veliaht olması. İslâm'ın emir ve yasaklarına aykırı bir hayat tarzı. Kendisi gibi zâlim vali ve komutanları işbaşında tutması. Hz.

²⁶ Bk. Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütühü'l-büldân*, trc. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987), 50, 442.

²⁷ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996) 5: 299, 319; Ünal Kılıç, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd, 3. Baskı (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016), 371-375; Ünal Kılıç, "Yezîd I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 43: 513-514.

²⁸ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5: 299, 319; Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd*, 371-375; a.mlf., "Yezîd I", 43: 513-514.

²⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, 2. Baskı, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1967), 5: 400-467.

³⁰ Bk. Belâzurî, *Fütühü'l-büldân*, 67; Yurdağür, *Kelâm Tarihi*, 79-83; Kılıç, "Yezîd I", 43: 514; Mustafa Küçükbaşçı, "Harre Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 16: 245-247.

³¹ Belâzurî, *Fütühü'l-büldân*, 218-226, 338.

³² Bk. Belâzurî, *Fütühü'l-büldân*, 220.

³³ Bk. Belâzurî, *Fütühü'l-büldân*, 328-330.

³⁴ Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5: 300, 375; Mustafa Asım Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, (İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2003), 252.

Hüseyin'in şehit edilmesi. Harre katliamında seksen veya yüz sahabenin öldürülmesi, Medinelilerin canı, malı ve iffetinin helâl sayılmasıdır.³⁵

Muâviye, Yezîd ve zâlim idarecilere karşı fiilî bir başarı elde edemeyen kesimler, daha sonraki dönemlerde de özellikle Şîî gruplar pasif bir direniş diyebileceğimiz lânet silahına sarılmışlardır. Bu araştırmadaki amacımız bir Müslümana özellikle de aradan yüzyıllar geçmesine rağmen Muâviye ve oğlu Yezîd'e lânet etmenin doğru olup-olmadığını ortaya koymaktır. İslam dünyasında en çok lânete maruz kalan yöneticiler Muâviye ve oğlu Yezîd'in şahsında günümüz Müslümanının lânet dilinden uzak durması gerektiğini vurgulamayı amaçlamaktayız. Yöntemimiz klasik dönem eserlerinden günümüze değin yazılı kaynaklarda yer alan konu ile ilgili verilerden faydalanarak günümüz insanına öz olarak bu bilgileri aktarmaktır. Muâviye ve Yezîd'in suçlandığı konular ortaya konduktan sonra onlara lânet edilip-edilemeyeceği meselesi hakkında tarihsel süreçte meydana gelen değişik görüşleri değerlendirmek ve bir sonuca ulaşmaktır. Böylelikle yüzyıllarca devam eden bir meselenin haline bir nebze de olsa katkıda bulunulmuş olunacaktır.

1. YEZİD'E LÂNET EDİLMESİ MESELESİ

İslam âleminde tarihsel süreçte meşrû olmayan, zâlim idare ve idareciye karşı üç farklı ekol oluşmuştur. Bunlar "İhtilâlciler", "Sabır Ekolü" ve "Temekkün Ekolü" olarak karşımıza çıkmaktadır. İhtilâlciler, meşrû olmayan idareci ile her halükârda savaşılmaması gerektiği görüşünde olanlardır. Bunlar Hâricîler ve Keysâniyye, Zeydiyye, İsmâiliyye gibi bazı Şîa fırkalarıdır. Sabır Ekolü ise, meşrû olmayan zâlim idareciye karşı sabrı tavsiye edenlerdir. Bunlar ise Mürcie, İsnâ Aşeriyye İmâmiyyesi ve Ehl-i Sünnet'in çoğunluğudur. Temekkün Ekolü ise, zâlim bir idareciye karşı başarılı olabilecek bir ayaklanmayı meşrû kabul edenlerdir. Temekkün ekolünün temsilcileri; Ebû Hanîfe ve Mu'tezile mezhebinin çoğunluğudur.³⁶

Selef müçtehit ve âlimlerinden Muâviye ve onu destekleyenlerin lânetlenmesinin câiz olduğu yönünde herhangi bir bilgi ulaşmamıştır. Onlara göre Muâviye ve destekçilerinin yaptıkları haddi aşmak ve meşrû imam olan Hz. Ali'ye isyan etmektir. Bu ise lânet okunmayı gerektirmemektedir.³⁷

Yezîd'in halifeliği Müslümanların kâhîr ekseriyeti tarafından hoş karşılanmayıp, meşrû kabul edilmemiştir. Kerhen ona boyun eğilmiştir. Bu kabul görmeyiş Müslümanlar arasında değişik şekillerde karşılık bulmuştur. Yezîd'e lânet okunması meselesinde Şîa haricindeki ekoller ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda tarih içerisinde üç ayrı görüş oluşmuştur. Bunlar: Hz. Hüseyin'i haklı görüp, Yezîd'i lânetleyenler, Hz. Hüseyin'i haklı görmekle beraber, meseleye ihtiyatla yaklaşanlar ve Kerbelâ olayından Hz. Hüseyin'i sorumlu tutanlar.

Şîa'ya mensup ekoller Yezîd ve onu destekleyenleri tavizsiz bir lânetle anmaktadırlar. Onların lâneti süreklilik arz etmektedir.

1- Yezîd'e lânet edenler: Zâlim idarecilere ve Yezîd'e lânet edilmesi Şîîler arasında başlamıştır. Kerbelâ olayının öcününün Yezîd ve adamlarından kılıç yoluyla alınmaması sonucunda Şîîler hınçlarını sövmek ve lânet etmek şeklinde çıkarmaya başlamışlardır. Abbasîler iktidara gelince sövme ve lânet okuma daha da yaygınlaşmıştır.³⁸ Yezîd'e lânet etmenin Şîa tarafından câiz

³⁵ Bk. Ebü'l-Fidâ, *Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer*, 1: 192; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1997-1999), 11: 579, 616-617; Sırma, *Hilafetten Saltanata Emeciler Dönemi*, 61-63.

³⁶ Bk. Nevin Abdulhâlık Mustafa, *İslam Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*, trc. Vecdi Akyüz (İstanbul: İz Yayınları, 1990), 187-227, 229-274, 275-301.

³⁷ Taftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 186-187.

³⁸ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayını, 1980), 69.

görülmesi süreklilik arz etmektedir.³⁹ Şiiler bu konuda sadece Yezîd'e lânet etmekle yetinmeyip, başta Hz. Hüseyin'in katilleri olmak üzere onun soyuna düşman gördükleri herkese lânet etmektedirler. Lânetlenmekten Abbâsî halifesi Mütevekkil (ö. 248/861) de nasibini almaktadır.⁴⁰

Yezîd'e lânet etmeyi uygun görenler sadece Şiiler değildir. Bu yas ve lânet okuma o zamanlardan beri adet kalmış, zaman içerisinde Sünnîlere de geçmiştir. Şiilerin dışında da Şii olmayan bazı ulemanın lânet taraftarı olduğunu görmekteyiz. Nitekim Yezîd'e lânet etmeyi uygun görenlerden Ehl-i Sünnet kelimcisi Taftâzânî; "Biz, Yezîd'in şânında, belki imanında asla tevakkuf etmeyiz; Allah'ın lâneti, ona, ona yardım edenlere ve avânesine olsun deriz" demektedir.⁴¹

Lânet konusuna daha temkinli yaklaşımda bulunup, dinî kaygılarla Yezîd veya herhangi bir Müslümana lânet edilmesini hoş karşılamayan Şia dışında Müslümanların kâhîr ekseriyetini oluşturan büyük bir grup daha vardır. Lânet konusuna ihtiyatla yaklaşan bu grubun temsilcilerinin görüşlerinin detaylı bir şekilde ele alınması büyük önem arz etmektedir.

2- Yezîd'e lânet edilmesini uygun görmeyenler: Ona lânet edilmesini benimsemeyenler Yezîd'i çok sevdiklerinden veya onu desteklediklerinden dolayı değil, sadece ehl-i kibleye lâneti, "Bir mü'mine lânet olsun demek, onu katletmek gibidir"⁴² hadisine binaen hoş karşılamamalarından kaynaklanır. Yezîd'e lânet edilmesini benimsemeyenlerin öncelikleri onun şahsı ile ilgili olmayıp, dinî gayeye matuftur.⁴³

Şâfiî fakihî ve Eş'arî kelimcisi Abdurrahmân b. Me'mûn el-Mütevellî (ö. 478/1086), *el-Muğnî* adlı eserinde Yezîd'in mümin olduğu, halinin de Allah'ın meşîetine kalmış olduğu; dilerse ona azap edeceği, dilerse merhamet edip bağışlayacağı bu yüzden de ona lânet etmenin câiz olmadığı, tekfir edilmesinin de mümkün olamayacağını ifade etmektedir. Mütevellî'ye göre Râfızîler daha çok Yezîd'in, Hz. Hüseyin'in öldürülmesine rıza göstermesi üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Mütevellî, şayet Hz. Hüseyin'i doğrudan doğruya öldüren kişinin Yezîd olduğunu farz etsek bile kâfir olmaz, demektedir. Ona göre sadece peygamberlere eziyet eden ve onları katleden kâfir olur. Peygamber olmayan birisini öldüren ise Allah'ın emirlerine âsî ve fâsıktır. Bu durumda Yezîd'in durumu diğer günahkârlar gibi Allah'a havale edilmelidir. Ona lânet etmek câiz değildir.⁴⁴

Yezîd'e lânet meselesine ihtiyatla yaklaşan ve ona lânetin câiz olmadığını söyleyen kelimcilerden birisi de Ebû Hâmid el-Gazzâlî'dir (ö. 505/1111). O, ilke olarak bir Müslümanın diğer bir Müslümana lânet etmesini hoş karşılamaz. Bu konuda çeşitli hadisleri delil getirir ve devamında şu açıklamalarda bulunur: Şarap içen, çeşitli günahları işleyen bir Müslümana da lânet edilmesi câiz değildir. Fâsığın doğrudan şahsına lânet câiz değildir. Bu cümleden olarak şahıslara lânet

³⁹ Bk. Âyetullah Seyyid İbrahim el-Müsevî ez-Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye el-İsnâ Aşeriyye*, 5. Baskı (Kum: İntişârâtü Hazreti Mehdî, 1982), 1: 151; Âyetullah Şeyh Câfer et-Tüsterî, *Haşâişü'l-Hüseyniyye*, thk. Seyyid Câfer el-Hüseynî (Kum: İntişârâtü'ş-Şerîf er-Rızâ, 1416/1995), 28, 100, 136, 151-152, 164, 266, 342; Lebîb Beydûn, *Mevsû'atü Kerbelâ* (Kum: Taliâtü'n-Nûr, 1427/2006), 2: 721-725.

⁴⁰ Bk. Tüsterî, *Haşâişü'l-Hüseyniyye*, 234, 236-237, 240, 249, 295, 299; Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 1: 151. Halife Mütevekkil, Hz. Ali evlâdına karşı şiddet ve baskı politikası uygulamış, Şia'nın onuncu imam kabul ettiği Ali el-Hâdî'yi Sâmerâ'ya sürdürerek göz hapsinde tutturmuştur. Ali evlâdını gözetim altında tutmuş, sürgün ve hapis hayatı yaşatmış, bir kısmını da katletmiştir. Bk. Mahmut Kırkpınar, "Mütevekkil Alellah, Ca'fer b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 32: 212-214.

⁴¹ Taftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 187; Sırrı Girîdî, *Naşdu'l-kelâm fi 'akâidi'l-İslâm* (Dersaadet: Mektab-i Sanayii Matbaası, 1894), 325.

⁴² Buhârî, "Edeb", 44 (7: 84).

⁴³ Ali el-Kârî, *Da'v'u'l-me'âlî şerh-i bed'i'l-emâlî*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1870), 27; Ahmed Âsım, *Merahu'l-me'âlî fi şerhi'l-emâlî*, (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1888), 152.

⁴⁴ Abdurrahmân b. Me'mûn el-Mütevellî, *el-Muğnî*, thk. Marie Bernand (Kahire: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1986), 65. Mütevellî'ye göre Hz. Hüseyin'in kesik başının Yezîd'in önüne getirildiğinde bir sopa ile dişlerine vurduğu yönündeki bilgiler Râfızîlerin yalan ve iftiralardan ibarettir. Râfızîlerin sözlerine de güvenilemez.

tehlikelidir, bundan kaçınmak gerekir. İblis vb. günahkârlara lânet etmeyip susan kimse bir şey kaybetmiş olmaz. Bütün bu anlatılanlardan sonra, Hz. Hüseyin'in kâtili olması veya katlini emretmesi sebebiyle Yezîd'e lânet câiz midir, denilirse, Gazzâlî; Yezîd'in, onun kâtili olduğunun veya katlini emrettiğinin sabit olmadığını, sabit olmayan bir suçtan dolayı da lânetin câiz olmadığını, söyler. İlaveten bir Müslümana suçu sabit olmadan büyük günah işleme suçunun izâfe edilmesini de câiz görmez. Zira Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Hz. Ömer'in, İbn Mülcem ve Hz. Ali'nin Ebû Lü'lüe tarafından şehit edildiği gibi mütevâtir değildir.⁴⁵

Gazzâlî lânet konusunda temkinli anlayışına uygun olarak yine de bir açık kapı bırakmaktadır. Hz. Hüseyin'in kâtiline veya katlini emredene Allah lânet etsin demek câiz midir, sorusuna Gazzâlî: "Doğrusu 'Hz. Hüseyin'in kâtili tevbe etmeden öldüyse Allah ona lânet etsin' demektir", diyor. Ona göre Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşî göz önüne alınmalıdır. Bu lânet tevbe ile kayıtlanmadan mutlak olarak söylenirse tehlikeli durumlar meydana gelir. Lânet etmeyip sessiz kalmak tehlikeden uzak olmaktadır.⁴⁶

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de konuya temkinli yaklaşanlardandır. O, Kerbelâ olayı hakkındaki görüşlerini şöyle zikreder: "Hiç şüphesiz Hz. Hüseyin daha önceden öldürülen mazlum şehitler gibi mazlum olarak şehit edilmiştir. Hz. Hüseyin'in katledilmesi; katledenler, katle yardım edenler ve buna razı olanlar tarafından Allah'a ve Resûlüne karşı işlenmiş mâsiyettir, büyük bir günahdır.⁴⁷ Ona göre Hz. Hüseyin, birlik ve beraberlik halinde olan Müslümanları bölüp, parçalayan birisi değildi. Esasında onu öldürenler haddi aşmış zâlimlerdir. O memleketine geri dönmek, memleketin uzak bölgelerine gitmek veya Yezîd'in yanına gidip, Müslüman toplumuna dâhil olmak istediği halde öldürülmüştür.⁴⁸

İbn Teymiyye'nin Hz. Hüseyin hakkındaki kanaati bu olmakla beraber o, haddi aşmayı, övgü ve yergide aşırılığı da hoş karşılamamaktadır. Yezîd'in birtakım hataları ve günahları sebebiyle yergide aşırı gidilmemesi gerektiğini ifade eder. Bu bakımdan umûmî bir lânet furyasına karşı çıkar ve şöyle der: "Biz biliyoruz ki, Müslümanların pek çoğunun hayatlarında en az bir defa yaptığı bir zulüm vardır. Şayet bu lânet kapısı açılırsa Müslümanların pek çoğunun ölmüşlerine lânet edilmeye başlanır. Hâlbuki Allah, Müslümanların ölülerine hayır duâda bulunmayı emretti, onlara lânet etmeyi değil! Şüphesiz ölüye lânet etmek, diriye lânet etmekten daha kötüdür."⁴⁹

Yezîd'e lânet meselesine ihtiyatla yaklaşan başka âlimler de vardır. Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve İbn Haldûn da bunlardandır. İbn Kesîr öncelikle Hz. Hüseyin'i şehit edenlerin şenâetlerine gerekçe olarak ileri sürdükleri bahanelerin tutarsız olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Hz. Hüseyin'i şehit edenler, onun birlik ve beraberlik içerisinde bulunan Müslümanları bölüp parçaladığı, kendisine halkın biat edip, etrafında toplandığı Yezîd'i hal' etmek istediği şeklinde te'villerde bulunmuşlardır.⁵⁰ İbn Kesîr olayların tüm taraflarını dikkatle ele alır; her birinin sorumluluk ve kusurlarını ortaya koyar. Sadece Yezîd'e lânet edenleri de eleştirmekle kalmaz bunun bir parçası olarak Hz. Hüseyin hakkında abartılı şeyler ileri sürdükleri için de Şîa'yı da

⁴⁵ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, tlk. Zeynüddin el-İrâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985), 3: 121.

⁴⁶ Gazzâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, 3: 122. İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085), baş asistanlarından biri olan Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110), Gazzâlî'ye ait, Yezîd'e lânet edilmemesi gerektiği yönünde bir fetvâyı da nakletmektedir. Bk. Şemsüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâü ebnâ'iz-zemân*, thk. İhsan Abbâs (Beirut: Dâru Sâdır, 1968-1972), 3: 288-289. Kiyâ'nın naklettiği görüşler Gazzâlî'nin *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn* isimli eserinden naklettiğimiz görüşlere uygunluk arz etmektedir.

⁴⁷ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Reşad Salim (Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986), 4: 550.

⁴⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-Nebeviyye*, 4: 585-586.

⁴⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-Nebeviyye*, 4: 572; bk. a.mlf., *Süâlün fî Yezîd b. Muâviye*, thk. Salahaddin el-Müneccid (Dimeşk: Matbaatü Mecmeu'l-İlmî el-Arâbî, 1963), 14.

⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11: 577-578.

eleştirir. Ona göre Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi her Müslümanı hüzünlendirmelidir. Çünkü o, Müslümanların efendilerinden, sahabenin âlimlerinden ve Resûlullah'ın torunlarından idi. O, âbid, cesur ve cömertti. Şîa'nın keder ve hüzünlerini göstermek için yaptıkları da hoş değildir. Zira bunlardan çoğu göstermelik ve riyâdan ibarettir. Çünkü babası Hz. Ali, Hz. Hüseyin'den daha faziletli idi. Şîa, Hz. Ali'nin şehit edildiği günü Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü gün gibi mâtem günü edinmiyor. Hz. Ömer, Hz. Osman şehit edildi insanlar onların şehit edildikleri günleri mâtem günü haline getirmediler. Dünya ve ahiretin efendisi olan Hz. Peygamber, daha önceden vefat eden peygamberler gibi vefat etti. Hiçbir Müslüman, Hz. Peygamber'in vefat ettiği günü câhil Râfızîlerin Hz. Hüseyin'in şehit edildiği gün yaptıklarına benzeyen şeyler yapılan bir mâtem günü haline getirmedi. Önceden yaşanan hâdiselerde hiç kimse Râfızîlerin iddia ettikleri gibi olağanüstülük iddiasında bulunmadı. Râfızîlerden başka hiç kimse Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü gün güneş tutulması ve gökyüzünü bir kızılığın kaplaması gibi şeylerin meydana geldiğini iddia etmemiştir.⁵¹

İbn Kesîr, Iraklıların Hz. Hüseyin'in şehit edilişindeki sorumluluklarını delillendirir. İbn Ömer'den nakledildiğine göre; Irak ahâlisinden birisi ona ihramlıyken sinek öldürmeyi sorar. İbn Ömer buyurur ki; "Irak halkı bir tek sineği öldürmeyi soruyor. Hâlbuki onlar Resûlullah'ın torununu öldürdüler." Şüphesiz Resûlullah buyurdular ki: "O ikisi (Hasan ve Hüseyin) benim dünyadaki iki reyhanımdır."⁵²

İbn Haldûn, Hz. Hüseyin'i desteklemekle beraber lânet konusuna ihtiyatla yaklaşanlardandır. O, Yezîd'in adâlet şartını taşınamaması sebebiyle Hz. Hüseyin'in hurûcunu haklı bulur. O da İbn Kesîr gibi öncelikle Irak halkının Hz. Hüseyin'i davet ettikleri halde yardımsız bıraktıklarından bahseder. Hz. Hüseyin, onlara güvenerek Yezîd'e karşı gücünün kuvvetinin yeteceğini zannetmiştir. Onun en büyük yanlıgısı kudret ve kuvvet hususunda olmuştur. Ona göre Hz. Hüseyin'in bir diğer yanlıgısı da câhiliyye asabiyetini hesap edememiş olmasıdır. Çünkü Mudar kabilesinin asabiyeti yani devleti, güç ve kudreti elinde bulundurma kabiliyeti Kureyş'te, Kureyş'in asabiyeti Abdümenâf oğullarında, onların asabiyeti de Ümeyye oğullarında toplanmıştı. Asr-ı Saâdet döneminde bu asabiyet etkisini kaybetmiştir. Hz. Peygamber'den sonra zaman içerisinde câhiliyye asabiyeti eski haline avdet etti. Mudar kabilesinin tüm mensupları Emevîlere boyun eğdiler. İşte İbn Haldûn'un ifade ettiği İslam'la ilgili olmayan bu asabiyeti kanaatimizce Hz. Hüseyin fark edememiş olabilir. İbn Haldûn'a göre Hz. Hüseyin dünya işinde yanılmıştır. Yanlıgı dünyevî olduğu için ona zarar vermez.⁵³

Diyanet İşleri eski başkanlarından Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1883-1971) Yezîd'e lânete sıcak bakmayan çağdaş âlimlerdendir. O bu konuda şöyle demektedir: Hz. Hüseyin'in şehâdeti, İslam âlemini ilelebet büyük bir hüzün ve teessür içerisinde bırakmıştır. Fakat bu hadiseyi duygusallığa kapılmadan muhakeme etmek gerekmektedir.⁵⁴

Bilmen, Gazzâlî ve İbn Teymiyye'nin verdikleri bilgilere geniş yer verir ve bu görüşlere de katılır.⁵⁵ Bilmen'e göre belirli bir kişiye ismi zikredilerek lânet etmek câiz değildir. O, "Dikkat edin! Allah'ın lâneti (rahmetinden kovması) zâlimlerin üzerinedir." (Hûd 11/18) ayetini delil getirilerek belirli bir kişiye lânet etmek doğru değildir, der. Zira ayetin siyak ve sibakına bakıldığında Allah'ın lânetine müstehak olduğu bildirilenlerin Allah Teâlâ'ya iftira eden kâfirler olduğu görülür.⁵⁶ Lânet edilmesi gereken kâfirler; Allah'ın yolundan men edip, alıkoymaya çalışanlar, O'nun yolunda bir

⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11: 579.

⁵² Buhârî, "Menâkıb", 22 (4: 217); "Edeb", 18 (7: 74); Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh* (Sünenü't-Tirmizî), thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Menâkıb", 31 (5: 657, 3770).

⁵³ İbn Haldûn, *Muqaddime*, 1: 548-549, 552.

⁵⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezîh İtikadları-Hz. Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar*, (İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası, 1948), 107-108.

⁵⁵ Bilmen, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezîh İtikadları*, 108, 122.

⁵⁶ Bilmen, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezîh İtikadları*, 119.

eğrilik bulmaya çalışanlar ve ahireti inkâr edenlerdir (bk. el-A'râf 7/44-45). Bilmen, Ebü'l-Ferec İbn Cevzî (ö. 597/1201) ve Taftâzânî gibi bazı zâtların Yezîd'in fâsıklığını sabit bulmaları ve buna binaen ona lâneti de câiz görmelerinin, Ehl-i Sünnet'in ruhuna aykırı bulunduğunu belirtmektedir. O, Yezîd'e lânetin câiz olduğunu ileri süren kimselerin duygusallığa ve yaşadıkları çevrenin tesirlerine mağlup olduklarına kanaat edilmektedir, diye de eklemektedir.⁵⁷

Herhangi bir ekole mensubiyetten ziyade münferit bazı âlimler Hz. Hüseyin'i davasında hatalı bularak onu eleştirmişlerdir. Bu kanaatte olanların görüşlerine de göz atmamız yerinde olacaktır.

3- Kerbelâ olayında Hz. Hüseyin'i sorumlu görenler: Bazı âlimler, Hz. Hüseyin'e bazı hatalar atfederek, Yezîd'i mazur görmek istemişlerdir.⁵⁸ Kerbelâ olayında Hz. Hüseyin'i sorumlu gören çok az sayıdaki örneklerden birisi Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'dir (ö. 543/1148). İbnü'l-Arabî'nin bu konudaki görüşleri şöyle özetlenebilir: Hz. Hüseyin, zamanının en önemli âlimi olan İbn Abbas'ın nasihatlerini dinlemedi. O, sahabenin ileri gelenlerinden İbn Ömer'in ilk başlangıçta bu işleri bırakması gerektiği görüşünü terk etti. Hz. Hüseyin'in etrafında onun hakkını savunacak ve onun için canını ortaya koyacak kimse yoktu. Biz, yeryüzünü Yezîd'in şarabından temizlemek istedik bu sebeple Hz. Hüseyin'in kanını döktük. Hz. Hüseyin'e karşı çıkanlar ve onu öldürenler, önceki resullerin hepsini tasdik eden dedesi Hz. Peygamber'den işittiklerine göre davranmışlardır. Hz. Peygamber, fitne ve fesattan haber vermiş; fitne çıkarmaktan ümmetini men etmiştir. Bu konuda pek çok hadis vardır. Bunlardan en dikkat çekici olanı ise Hz. Peygamber'in: "Neler olacak neler! Herkim birlik beraberlik olduğu halde bu ümmeti bölüp, parçalamak isterse, kim olursa olsun, onun boynunu vurur"⁵⁹ hadisidir.⁶⁰

İbn Haldûn, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'yi tenkit ederek, onun görüşlerindeki isabetsizliği; âsîlerle savaşmanın câiz olması için imamın adaletli olması gerektiği şartından gaflet etmiş olmasından ileri geldiğini ifade etmektedir.⁶¹ Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin, Hz. Hüseyin'in ümmeti parçaladığı veya parçalamaya çalıştığı şeklinde ileri sürdüğü görüşler de insaf sınırlarının dışındadır.

Mısırlı çağdaş yazarlardan Muhammed el-Hudârî (1872-1927) de Hz. Hüseyin'i hatalı bulanlardandır. Hudârî'nin görüşleri şöyle özetlenebilir: Hz. Hüseyin babasının taraftarı olan Iraklıları kendisine yardım edecek hayırlı insanlar zannetti. Onlar Hz. Ali'ye biat etmişlerdi. Buna rağmen Iraklıların Hz. Ali'ye bir faydaları dokunmadı. Hz. Ali hayatının son dönemlerinde onlardan uzak durmayı arzuladı. Hz. Hüseyin ile Iraklılar arasında bir biat yoktu. Iraklıların başlarındakiler ve tabileri fitne fesat peşinde idiler. Hz. Hüseyin de tüm ailesiyle beraber kendileri ile biatleri olmayan bir topluma doğru yola çıktılar. Sonuçta Hz. Hüseyin, Yezîd'e karşı hurûc etmekle ümmeti ayrılık ve ihtilafa sürükleme vebaliyle dostluk ve ülfeti günümüze değin sarsan çok büyük bir hata işlemiştir.⁶²

Hudârî, Hz. Hüseyin'i eleştirmeye devam eder: Onun işinin aslı şudur; "Adam, hazır olmadığı bir işe talip oldu ve gerekli hazırlıkları da yapamadı. Bu sebeple kendisiyle çok arzuladığı halifelik ile arasına girildi ve onu elde edemeden bu uğurda öldürüldü. Bundan önce de babası Hz. Ali öldürülmüştü. Bu olaylara karışanların hepsi Rablerinin huzuruna gittiler ve yaptıklarının hesabını veriyorlar."⁶³

⁵⁷ Bilmen, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezîh İtikadları*, 123-124.

⁵⁸ Adnan Demircan, *Kerbelâ Keder ve Belâ*, 3. Baskı (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 79.

⁵⁹ Müslim, "İmâre", 59 (3: 1479).

⁶⁰ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-'Avâşım min'el-kaavâşım fi tahkîki mevâkıfi's-şahâbe*, 6. Baskı, thk. Muhibbüddin el-Hatîb (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1992), 238-245.

⁶¹ İbn Haldûn, *Muqaddime*, 1: 552.

⁶² Muhammed el-Hudârî, *Muhâdarât târihi'l-ümmi'l-İslâmiyye: ed-devletü'l-Ümeviyye*, thk. Muhammed el-Osmânî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1986), 460.

⁶³ Hudârî, *Muhâdarât*, 460.

Hudarı'nın, ümmeti ayrılık ve ihtilâfa sürüklenme vebalini Hz. Hüseyin'e yüklemesi, karşı tarafın adeta temize çıkarılmasına yol açmaktadır. Hudarı temekkün ehlindenmiş gibi bir izlenim vermekteyse de bunu onda net olarak göremiyoruz. Sadece o, sorumluları Allah'a ircâ etmekle yetinmektedir.

Çağdaş yazarlardan Muhammed İzzet Derveze (1888-1984) de tarihte yaşanan olaylardan Hz. Hüseyin'i sorumlu tutanlardandır. Derveze, Yezîd'e nispet edilen şarabı ve dünyevî lezzetleri öven, oyuna, eğlenceye açıktan davet eden mısraların ona ait olamayacağını, bunların o dönemde makul şeyler olmadığını belirtmektedir.⁶⁴ Hz. Ali'nin, Fâtma'dan olmayan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin, Yezîd hakkında söylenen zafiyetleri reddettiğini delil getirir.⁶⁵ Derveze, Yezîd'e lânetin Şîa tarafından abartıldığını, hâlbuki ona lânetin câiz olmadığını ifade etmektedir. Çünkü ona göre Yezîd, bütün Müslümanların kendisine biat ettiği, mücahit ve Müslüman olduğu sabit olan bir halifedir.⁶⁶

Derveze, Hz. Hüseyin'in hurûcu için meşrû bir zeminin oluşmadığı kanaatini öne sürer: Hz. Hüseyin, Yezîd'e biat etmeyip, Medîne'den ayrıldığında Yezîd'in veliahtlığı devralmasının üzerinden fazla zaman geçmemişti. Bu zaman zarfında onda hiç kimse adaletten ayrılma, azgınlık ve günaha dalma fiilleri görmemiştir.⁶⁷ Derveze'ye göre Hz. Hüseyin'in hurûc niyetini kalbinde gizli tutarak Medine'den hareket edip çıkması göz önüne alınmasa dahi Irak'taki taraftarlarının ona mektup yazmaları, onu davet etmeleri hatta ona biat etmeleri, haddi zatında onu temize çıkarmamaktadır. Çünkü Hz. Hüseyin'den önce o sıralarda Iraklıların tamamı da dâhil olmak üzere Müslümanların cumhurunun biat etmiş olduğu bir imam vardı. Yezîd'in saltanatı yolunda gidiyordu. Onun yönetiminde devletin ve Müslümanların hali iyiydi. Müslümanlardan küçük bir azınlığın bu güzel hali değiştirmesi olacak şey değildi.⁶⁸

Derveze'ye göre çıkarılacak sonuçlardan biri de Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden Yezîd, vali Ubeydullah b. Ziyâd ve onun görevlendirdiği Hür b. Yezîd vb. komutan ve askerlerin sorumlu olmadıklarıdır. Ona göre Hz. Hüseyin'in katli Yezîd'e nispet edilemez. Çünkü Yezîd, onunla savaşmayı emretmemiştir ki öldürmeyi emretsin. Ama Hz. Hüseyin teslim olmadı, diğer Müslümanların gittiği yoldan gidip biat etmedi. O, yanında bulunan kuvvetle mukavemet etti. İşte bu durumda ona karşılık vermek ve onunla savaşmak şer'î ve siyâsî yönden gerekli oldu.⁶⁹

Derveze'ye göre Şîa'nın on üç asırdır Kerbelâ olayında Yezîd ve İbn Ziyâd'ın üzerine attığı çok ağır suçta da reddetmek gerekir. Ona göre tüm Müslümanlara acı veren bu uğursuz olayın meydana gelmesinden ve sonuçlarından hiç şüphesiz Hz. Hüseyin sorumludur.⁷⁰

Diğer taraftan Derveze'nin, Yezîd ve adamlarını temize çıkarma gayretiyle ortaya attığı görüşlerini kabul etmemiz mümkün gözükmemektedir. Zira Derveze, tarihî kaynaklarda zikredilen Yezîd'e izafe edilen kötü alışkanlıkların ona aidiyetini bile kabule yanaşmamaktadır. O, Yezîd'in saltanatının meşrû, Hz. Hüseyin'in hurucunun ise gayr-ı meşrû olduğu kanaatindedir. Derveze'nin, Hz. Hüseyin'in hurûcu için meşrû bir zeminin oluşmadığı iddiasına karşılık biz de Hz. Hüseyin'in katli için meşrû bir zeminin oluşmadığını söylüyoruz. Şöyle ki; o henüz katledilmeyi gerektiren bir isyan çıkarmamıştı. 'Hz. Hüseyin, Yezîd'e karşı isyan çıkardı, bu sebeple öldürüldü' gibi bir cümle sarf etmek de mümkün değildir. Derveze'nin iddia ettiği gibi fiilî bir isyan asla olmamıştır. Kaldı ki,

⁶⁴ Muhammed İzzet Derveze, *Târîhu'l-cinsi'l-'Arabî fi muhtelifi'l-etvâr ve'l-edvâr ve'l-aqtâr* (Sayda-Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1964-1983), 8: 86.

⁶⁵ Derveze, *Târîhu'l-cinsi'l-'Arabî*, 8: 84, 86.

⁶⁶ Derveze, *Târîhu'l-cinsi'l-'Arabî*, 8: 87.

⁶⁷ Derveze, *Târîhu'l-cinsi'l-'Arabî*, 8: 383.

⁶⁸ Derveze, *Târîhu'l-cinsi'l-'Arabî*, 8: 383.

⁶⁹ Derveze, *Târîhu'l-cinsi'l-'Arabî*, 8: 383-384.

⁷⁰ Derveze, *Târîhu'l-cinsi'l-'Arabî*, 8: 384.

Hız. Hüseyin, adalet sıfatı taşımayan Yezîd'e karşı isyânı fiilen başlatmış olsa bunun sonucunda da öldürülseydi yine de haklı olurdu. Onun hakkında mutlak doğru olarak söylenebilecek tek cümle Yezîd'e biat etmediğidir. Hız. Hüseyin, harekâta başlayıp da Yezîd'in ordusuna savaş açmamıştı. Aksine Yezîd, ordusunu göndererek Hız. Hüseyin ve yanındakileri kuşatmış ve şehit ettirmiş veya şehit edilmesine sebep olmuştur. Yezîd'e biat etmedi diye bir Müslümanı katletmek de gerekmiyordu. Ayrıca Derveze, Yezîd'in saltanatının öncesi ve sonrasında hiçbir şey yaşanmamış gibi onun dönemini tarihsel verilere aykırı olarak mutlu ve huzurlu bir dönemmiş gibi gösterme çabasındadır.

Akl-ı selim sahibi Müslümanların pek çoğunun kabul ettiği gibi Derveze de lânet etmenin Şîa tarafından abartılmış olduğunu haklı olarak zikretmektedir.

1.1. Yezîd'in Kâfirliği Meselesi

Yezîd'e lânet etmeyi câiz görenlerin bir kısmının öncelikle onu tekfir ettiklerini söylemeliyiz. Bu görüşte olanlara göre Yezîd, Hız. Hüseyin'in katli emrini vermekle kâfir olmuştur. Bunlar, Hız. Hüseyin'i katledenler veya katli emrini verenler veya bunu câiz görenler ve katli hadisesine rızâ gösterenlerin lânetlenmesinin de câiz olduğunda ittifak etmişlerdir.⁷¹

Şîa'nın sövmeye ve lânet etmeye uygulamasından etkilenen Şâfiî fakihi Kiyâ el-Herrâsî ve Taftâzânî gibi bazı Ehl-i Sünnet âlimleri de Yezîd'in dinsiz ve kâfir olduğunu, kâfirliğine kimi şiiirlerinin delâlet ettiğini söylemişlerdir.⁷² Ne gariptir ki, Kiyâ el-Herrâsî, Gazzâlî'ye ait lânetten uzak durma fetvasını da nakleden kişidir.

Gözden kaçırılmaması gereken nokta ise Yezîd'e lâneti câiz görenlerin bir kısmının tekfir konusunda çekinceli davrandıklarıdır.⁷³ Yezîd'in kâfir olduğuna dair söylenenler dinî ve ilmî dayanaktan yoksundur.⁷⁴ Yersiz tekfir ise daha büyük problemlere sebep olur. Hâricîlerin hem Hız. Ali'yi hem de Muâviye'yi ve onlara uyanları tekfir etmeleri gibi tamamen yanlış bir yola girilmiş olur. Yezîd, Hız. Hüseyin'in öldürülmesi emrini bizzat vermiş olsa bile bu durum onun kâfir olmasını gerektirmez. Büyük günahlardan pek çoğunu irtikap ettiği için Yezîd'e zâlim, fâsık, fâcir denilebilir. Fakat ameli imandan saymayan ekollere⁷⁵ göre onun kâfir addedilmesi mümkün değildir.

SONUÇ

Muâviye meşrû halife Hız. Ali'ye karşı huruçta bulunup, savaşarak, kan dökülmesine sebep olmuş, hile yaparak en sonunda iktidarı ele geçirmiş birisidir. O dönemde İslam âlemi onun sebep olduğu olaylar sonucunda fiilen üç ayrı siyâsî gruba bölünmüştür. Muâviye oğlu Yezîd'i veliaht tayin ederek, fiilen hilâfeti saltanata dönüştürmüş ve Emevî hanedanlığını başlatmıştır.

Yezîd, babası Muâviye'nin oluşturduğu uygun ortam ve kendisini veliaht tayin etmesi sayesinde yönetimi ele geçirmiş bir mütegalibedir. Kerbelâ olayının baş müsebbibi ve sorumlularından biridir. Yezîd ve ona uyanlar Harre katliâmında, üç gün her şeyi mübah kabul etmişlerse, üç gün boyunca yaptıkları şenâetleri meşrû görüyorlarsa haramı, helâl saydıkları anlamına gelmektedir. Haramı, helâl saymak ise küfürdür. Ancak Yezîd ile adamlarının haramı, helâl saydıklarına ve her

⁷¹ Taftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 187; Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 1: 151; Beydûn, *Mevsû'atü Kerbelâ*, 2: 721-725.

⁷² Taftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 187; Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-hak*, 70; Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 1: 151-152; Beydûn, *Mevsû'atü Kerbelâ*, 2: 721-725.

⁷³ Girîdî, *Naqdu'l-kelem*, 325.

⁷⁴ Bk. İbn Teymiyye, *Süülün fi Yezîd b. Muâviye*, 14.

⁷⁵ Bk. Ahmet Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 5. Baskı (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 103-119; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, 9. Baskı (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 132.

şeyi mübah addettiklerine dair kesin bilgilere sahip değiliz. Mekke'nin kuşatılması ve Kâbe'nin mancınıkla taşa tutulması ise Allah'ın muharremâtına saygısızlıktır.

Yezîd'in sebep olduğu vahim tarihî olaylar Müslümanların birlik ve beraberliğine büyük bir darbe vurmuştur. Ayrılığı daha da derinleştirmiştir. Yezîd'e lânet edilmesi ve kâfir sayılması Şiî, Râfızîlerin görüşü olarak ortaya çıkmıştır. Ehl-i Sünnet ekollerinden bazı kelamcılar da onlardan etkilenmişlerdir. Diğer taraftan Yezîd'i sevip-sevmemek, onun halifeliğini meşrû görüp-görmemek ve ona lânet etmek birbirinden farklı durumlardır. Yezîd veya herhangi bir Müslümana lânet edilmesi hoş karşılanacak bir davranış değildir. Lânet eden kişinin eline bir şey geçecek ya da tarihî olayların akışı değişecek de değildir. Dolayısıyla lânet sadece psikolojik tatmin aracı olmaktan öteye geçememektedir. Yukarıda zikredildiği gibi lânet etmeyen kişi, 'niçin lânet etmedin', diye sorguya çekilmeyecektir. Şayet lânet edilen kişi lânete lâyık değilse bu durumda da kul hakkına girilmektedir. En güvenilir yol, lânetten kaçınılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Abdülhâlık Mustafa, Nevin. *İslam Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*. Trc. Vecdi Akyüz. İstanbul: İz Yayınları, 1990.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. 5. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Âsım, Ahmed. *Merahu'l-me'âlî fi şerhi'l-emâlî*. İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1888.
- Atvân, Hüseyin. *Emeviyyûn ve'l-hilâfe*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: Fecr Yayınları, 1990.
- Azimli, Mehmet. *Halifelik Tarihine Giriş*. Konya: Öykü Yayınları, 2005.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *'Uşûlü'd-dîn*. Thk. Ahmed Şemsüddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Ensâbü'l-eşraf*. Thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Fütühü'l-büldân*. Trc. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Beydûn, Lebîb. *Mevsû'atü Kerbelâ*. 2 Cilt. Kum: Talîatü'n-Nûr, 1427/2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezîh İtikadları-Hz. Muâviye Hakkındaki Suallere Cevaplar*. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası, 1948.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buḥârî (el-Câmi'u's-Sahîh)*. 8 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muâviye Kavgası*. 5. Baskı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Demircan, Adnan. *Kerbelâ Keder ve Belâ*. 3. Baskı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Derzeve, Muhammed İzzet. *Târîhu'l-cinsi'l-'Arabî fi muhtelifi'l-etoâr ve'l-edvâr ve'l-aḳtâr*. 8 Cilt. Sayda-Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1964-1983.
- Ebü'l-Fidâ, İmâdüddîn el-Melikü'l-Müeyyed İsmail. *Muḫtaşar fi aḫbâri'l-beşer*. 4 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1907.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*. 8. Baskı. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2018.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*. Tlk. Zeynüddin el-İrâkî. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985.
- Girîdî, Sırrı. *Naḳdu'l-keḻâm fi 'aḳâidi'l-İslâm*. Dersaadet: Mekteb-i Sanayii Matbaası, 1894.
- Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman. *Kelam*. 9. Baskı. Konya: Tekin Kitabevi, 2016.

- Hamîdullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*. 5. Baskı. Trc. Kemal Kuşcu. İstanbul: Nur Yayınları, 1979.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslam Müesseselerine Giriş*. Trc. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984.
- Hawting, Gerald R. *The First Dynasty of Islam*. Illinois: Southern Illinois University Press, 1987.
- Heysemî, Nureddin. *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*. 2. Baskı. Thk. Hüsâmüddin el-Kudsî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967.
- Hudarî, Muhammed. *Muḥâdarât târihi'l-ümemi'l-İslâmiyye: ed-devletü'l-Ümeviyye*. Thk. Muhammed el-Osmânî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1986.
- İbn Abdilber, Abdullah b. Muhammed. *el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhamed Muavvad. 8 Cild. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Haldûn, Muhammed b. Abdurrahmân. *Muḥaddime*. 3. Baskı. Trc. Zakir Kadiri Ugan. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988.
- İbn Hallikân, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâü ebnâi'z-zemân*. Thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968-1972.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cize: Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1997-1999.
- İbn Kuteybe, Abdullah. *Halifeler ve Siyaset el-İmâme ve's-Siyâse*. Trc. Kadir Erbil. Samsun: Ma'ruf Yayınları, 2017.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Minhâcü's-sünneti'n-Nebeviyye*. Thk. Muhammed Reşad Salim. 9 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Süûlün fî Yezîd b. Muâviye*. Thk. Salahaddin el-Müneccid. Dimeşk: Matbaatü Mecmeu'l-İlmî el-Arâbî, 1963.
- İbnü'l-Arabî, Ebü Bekir. *el-'Avâşım min'el-kaovâşım fî tahkîki mevâkifi's-şahâbe*. 6. Baskı. Thk. Muhibbüddin el-Hatîb. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1992.
- İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Ali b. Ebi'l-Kerem. *el-Kâmil fî't-târîh*. Thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Kapar, Mehmet Ali. *Halifeliğin Emevilere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- el-Kârî, Ali. *Ḍav'u'l-me'âlî şerḥ-i bed'i'l-emâlî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1870.
- Kâtip Çelebi. *Mîzânü'l-haḳ fî ihtiyâri'l-eḳaḳ*. Haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayını, 1980.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*. 5. Baskı. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Kılıç, Ünal. *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd*. 3. Baskı. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- Kılıç, Ünal. "Yezîd I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 513-514. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kırkpınar, Mahmut. "Mütevekkil Alellah, Ca'fer b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 212-214. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Korkmaz, Fahreddin. *Gazzâlî'de Devlet*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Köksal, Mustafa Asım. *H. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2003.

- Küçükaşçı, Mustafa. "Harre Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 245-247. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Şahîhu Müslim*. 4. Baskı. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1991.
- Mütevelli, Abdurrahmân b. Me'mûn. *el-Muğnî*. Thk. Marie Bernard. Kahire: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1986.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tebşiratü'l-edille fi 'uşûli'd-dîn*. Thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2003-2004.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr. *'Uşûlü'd-dîn*. Thk. Hans Peter Linss. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Hilafetten Saltanata Emevîler Dönemi*. 22. Baskı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- Şehristânî, Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihâl*. 6. Baskı. Thk. Emîr Ali Mehennâ - Ali Hasen Fâûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*. 2. Baskı. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1967.
- Taftâzânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer. *Şerhu'l-aķâid*. Thk. Abdüsselam b. Abdulhâdî Şennâr. Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 2007.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-şahîh (Sünenü't-Tirmizî)*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Tüsterî, Âyetullah Şeyh Câfer. *Haşâişü'l-Hüseyniyye*. Thk. Seyyid Câfer el-Hüseynî. Kum: İntişârâtü'ş-Şerîf er-Rızâ, 1416/1995.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. *Hiz. Hasan*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Yurdagür, Metin. *Kelam Tarihi*. İstanbul: İfav Yayınları, 2017.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-'alâm*. 2. Baskı. Thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 53 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb Arnavut v.dğr. 2. Baskı. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Zencânî, Âyetullah Seyyid İbrahim el-Müsevî. *Aķâidü'l-İmâmiyye el-İsnâ Aşeriyye*, 5. Baskı. 2 Cilt. Kum: İntişârâtü Hazreti Mehdî, 1982.